

СВЕТЛИН КИРАДЖИЕВ : СОФИЯ КАКВАТО БЕШЕ 1944–1989¹

НОВИ КНИГИ

*У нас усърдно се насажда вождизмът,
без който системата не може да съществува и преуспява.*

Св. Кираджиев

Въведение. София по нов път

Превратът на 9 септември 1944 г. и завършването на Втората световна война дават в значителна степен нова насока в развитието на София. Тръгва се по пътя на увеличаване ролята на държавата в управлението, икономиката, обществения и културния живот, утвърждаване на нови общественно-политически идеи, начин на мислене, поради което и София с нейното население трябва да се съобразява с това.

Новоустановеният политически живот и политически порядки

Само в първите няколко месеца след преврата са избити 25 000 – 30 000 души, набедени за фашисти. Точният брой е трудно да се установи, но повечето автори дават тази цифра като най-вероятна. Фашистите са разстреляни, пребити, удушени, обесени, хвърлени в пропасти, удавени, съсечени с брадви, умъртвени с кирки и лопати, с тояги, изгорени, понякога заровени полуживи и т.н. Разиграла се едно „хоро“, многократно по-голямо и много по-жестоко от „Хоро“-то на Антон Страшимиров през 1923 г. За комунистите убийствата на разни там фашисти и врагове на народа са въпрос на дълг, чест, удоволствие.

Кои са враговете, мразени толкова много от комунистите: всички, които са образовани, интелигентни, трудолюбиви, способни, инициативни, амбициозни, свободолюбиви, физически и духовно силни, тези, които не им служат и угодишат, не се поддават на манипулиране, имат уважение и влияние сред обществото. Изобщо у талантливите има нещо съмнително, дори подозрително или те са направо врагове, разбира се, според комунистите...

Неведнъж съм чувал да се казва или да се пише: „Всяка идея, щом придобие власт, се превръща в насилие.“... (с. 25–26)

Докато на 9.IX.1944 г. членовете на партията са само около 15 000 души (колкото да напълнят едно провинциално стадионче), в края на същата година те са вече около 250 000, а на V конгрес (1948 г.) са отчетени 496 000 членове (от тях 7 % са неграмотни, 45 % имат първоначално образование, 30 % – прогимназиално, 6 % – незавършено средно, 7 % – средно, 5 % – незавършено висше и 2,5 % – висше) (Болга-

рия..., 2003, с. 362). Ето какви хора започват да се разпореждат със съдбините на България. (с. 27)

След 1944 г. се появява и едно парадоксално явление – хора с комунистически убеждения по различни причини не искат да са партийни членове, а стават партийци много повече столничани, без да са имали или да имат комунистически идеи.

По-късно се явяват и безпартийни комунисти, т.е. хора, които не са членове на БКП, но фактически са по комунисти от комунистите или, както се казва по нашето, по-голям турчин от султана или по-голям католик от папата.

Особено тежък удар върху нашето общество е нанесен чрез т.нар. Народен съд за съдене на фашистите. За фашисти са обявени всички, които не се харесват на комунистите, въпреки че много от тях изобщо не знаят какво е това фашист и каква е неговата идеология.

Съдът е създаден още на 30 септември 1944 г. с наредба-закон на Министерския съвет в противоречие с Търновската конституция... (с. 29)

От подведените под съдебна отговорност 10 919 души в София и страната на смърт са осъдени 2618 души... Да оставим на страна факта, че такъв съд е със съмнителна легитимност, тъй като никъде в света няма народен съд, неговите присъди обаче смайват с жестокостта си. В сравнение: на Нюрнбергския процес 1945–1946 г. на смърт са осъдени само 12 души (единият задочно) най-видни нацисти, а от съда в Токио наскоро – само 7 най-проявили се представители на японската военщина. Очевидно е, че германските нацисти и японските войнолюбци са жалки нищожества в сравнение с нашите изпечени фашисти. Освен това като

¹ Кираджиев, Св. София каквато беше 1944–1989. – ИК „Гутенберг“, С., 2010, 516 с.

принос в световната юриспруденция можем да отбележим, че много от осъдените на смърт (около 1500 души) предварително са били избити „по места“ и само формално са осъдени на смърт от съда... (с. 30-31)

Мнозинството столичани съвсем изтънко опознават с оца – немалко от тях само за няколко месеца след Девети преминават в безсмъртието, на стотици са взети къщите и апартаментите, понеже не са харесани от някакви партизани или тем подобни, хиляди са изхвърлени от работа, обявени за отявлени фашисти, десетки хиляди получават заплатата, колкото да не умрат скоропостижно, още повече са тормозените, потисканите по извънредно разнообразни научни методи и изживяват „живот ли бе – да го опишеш?“, за който най-добре пасва стихът на Вапцаров...

Има една мисъл на проф. Александър Цанков, но тя може да има и друг автор: „Човек, който не е бил социалист преди двадесетгодишната си възраст, е човек без сърце, а човек, който е останал социалист и след това, е човек без мозък“... (с. 36)

Крайт на българския тоталитаризъм като „абсолютна“, безпределна политическа диктатура настъпва с преврата на 10 ноември 1989 г. Обаче пълното и необратимо изживяване на тази наистина твърде костелива обществена структура става като мъчителен исторически процес. Дори когато властта преминава в ръцете на антикомунистическата опозиция, рецидиви на тоталитаризма битуват още в така наречената преходна икономика, в нагласи на съзнанието, в нетърпимост към гледещето на другите хора, в желанието да се унищожи единият полюс на съществуващата дуалност на политическата арена, което издава отново стремж да господства монопол на властта. (с. 46)

В София, както, разбира се, и навсякъде из страната неимоверно много се разраства *бюрокрацията*... Естествено, спазва се и древното правило в Бюрокрацията, унаследено от вековете – угодичество пред началника и потискане на подчинените, още повече, че те обикновено са безпартийни. Друг важен принцип е „началникът винаги е прав“, а ролята на съветниците му е да потвърдят казаното или отреченото от него...

Посестрима на бюрокрацията е *шуробаджанащината* – всеки дошъл в столицата виден партиен деец или висш служител, изобщо партиен големец, се стреми да се ограда със свои близки хора от своя род или от селището, откъдето идва. Големецът освен това внимава те да са по-прости от него, за да им импонира и по-лесно да ги командва. Говори се: „Боже, пази ни от германска окупация, от американска авиация, от съветска демокрация и от българска бюрокрация“. Изглежда, че в съзнанието на хората това са били най-страшните неща. (с. 49-50)

Интересно е, че самите комунисти наричат страните на социализма социалистически лагер, а страните на капитала – капиталистически свят. Смятам, че все пак има разлика между лагер и свят. (с. 53)

И още нещо ще кажа тук. Не е без значение да се отбележи, че четирима съветски граждани през този период са министър-председатели на България: Георги Димитров, Васил Коларов, Вълко Червенков и Гриша Филипков. (с. 58)

Но Сталин и сталинизмът не ще бъдат това, което знаем и чувстваме всеки ден, ако няма „сталинчета“. „Това беше мъничко, енергично, амбициозно, злобно самотно съ-

щество, за което командването, малтретирането, заплашването и тероризирането на други човешки същества бе психопатологична необходимост. Сталинчето искаше да бъде забелязано, че съществува, искаше светът да го види, да го чуе и някак да му се поклони. И тъй като обикновено му липсваха способности да бъде добър земеделец, шивач, стругар, артист, тъй като му липсваха способности да бъде обикновен трудещ се човек, у него се бяха напластили завист и омраза към всички, които притежаваха тези способности, към добрия човечен, хармоничен свят на толерантността и любовта, в който нямаше място за бесове. За нашите български сталинчета революцията не е била никога нищо друго освен удобен претекст за пускане в действие на струята от низши страсти и инстинкти, на дяволско удовлетворение, на болезнен комплекс за малоценност. Бруталното физическо смазване на чуждата воля се превръщаше в триумф на собственото превъзходство. Партията, социализмът и комунизмът бяха оправданието. И сред тази глутница ние трябваше да живеем и да вярваме на човека“ (Марков, Г., 1990, с. 10).

Софийското общество постепенно се структурира по следния начин: най-горе и начело в йерархията са управляващите, олигархията, номенклатурата, „патрициите“ – т.е. Първия, Политбюро, ЦК. Следват партийните секретари, партийните бюра към партийните организации. По-надолу са обикновените партийци и най-долу – противната папач от безпартийните, т.е. „нищото“. Под нищото няма нищо друго. Или, най-общо казано, софийските граждани са категоризирани на партийци (нашите или своите) и безпартийни (враговете). Формира се своеобразен „партиен расизъм“ спрямо безпартийните.

Баба ми навремето казваше: „За да разбереш един човек какъв е, дай му власт“... Властта, както я притежават и осъществяват комунистите, блестящо показва какво представляват те и по този начин казаната мисъл е потвърдена по неоспорим начин. „Пази, Боже, сляпо да прогледа“ бе озглавил безсмъртният Алеко Константинов един свой знаменит разказ. Едно време разказа го имаше във всяка читанка, но след 1944 г. той изчезна оттам по разбираеми причини. (с. 72)

* * *

И все пак ще се опитам да изясня, както аз виждам нещата: защо **става възможно да се утвърдят разгледаните особености на българския тоталитаризъм (социализъм) и кои са неговите най-солидни устои (опори)**, на какво се дължи силата и стабилността на „народната“ власт, за да стане възможно всичко описано да се случи. Те съвсем не са малко: диктатурата; алчността за власт у комунистите и след като те я завладеят, трябва да я задържат и опазят; съответните предани кадри; страхът; митовите и легендите; лицемерието и разминаването на хвалбите и истинското положение; лъжите и демагогията; заблудите и догмите; отклоняването на вниманието; подкрепата дори и на Българската православна църква, спорта и т.н. (с. 90)

Софиянецът (българинът) загубва свободата си. Но комунистите се стремят по най-жесток начин да убият и желанието му да се стреми към нея. Сякаш са чули думите на американския съдия Лърнд Ненд, който през 1959 г. е казал: „Щом свободата е умряла в сърцата на нацията, никаква конституция, никакъв съд и никакъв закон не могат да я спасят“. (с. 96)

... Адам Михник бе казал: „Най-страшното на комунизма е това, което идва след него“ (с. 115)

Население и неговият бит

За да се подчертае, че България не е вече държава на буржоазията, всички са наричани работници: учителите стават просветни работници, лекарите, зъболекарите, медицинските сестри – здравни работници, всички, които строят нещо – строителни работници, селяните са селскостопански работници, търговците – търговски работници, има и транспортни работници, професорите и академичите пък са научни работници и т.н. Изобко се превръщаме в по-типична работническа страна от Англия. Като че ли по този начин България ще се превърне в страна само на трудови хора (трудещи се), а не на експлоататори. Най-интересното е, че управляващите се представят като слуги на народа. (с. 136)

Не минава много време и се установява тотално шпиониране – едва ли не всеки е принуден да предаде някого, за да не бъде предаден той. Разбира се, за тази работа си има и съответни служебни лица, а това е длъжен да прави и всеки партиен член, за да бъде врагът своевременно обезвреден. Софийнецът се озърта постоянно наоколо, да не би нещо, казано от него, да бъде чуто от непознат (пък дори се случва и от познат или приятел) и след това издаден и пратен, където трябва. Доносите и клеветите са неразделна част от всекидневието на столицани. У хората не само случайно, но и съвсем целенасочено се насажда от властта панически страх. Както се казва: „Всеки си има ядове от гадове“. Максим Горки е казал: „Човек, това звучи гордо“. Но неговите приятели болшевиките (комунистите) често казват: „Човек за човека е брат, разбира ли бе, гад!“ Гадове са фашистите, безпартийната папача, т.е. всички, които не са комунисти. Настъпва тежка потиснатост и апатия у всекиго. Изчезват оптимизмът и увереността в бъдещето. Комунизъмът трябва да се превърне в сегашно никога не свършващо се време. (с. 146-147)

... Лозунги – колкото щеш.

Постепенно лозунгите се специализират: „С лъснати обувки по пътя към комунизма“ (в салон за почистване на обувки), „25 години народна власт – 25 години народен цирк“ (на купола на цирка), „Дръж маркуча си в изправност“ (в пожарната охрана), „Съветските болни – най-здравите в света“ (в болница), „Да не оставим нито един пациент да умре без лекарска помощ“ (пак в болница), „Замърсеното тяло поддържа духа неспокоен“ (в баня), „Повече камъни за народа“ (в кариера), „Граждани, гответе се за отпадъци“ (призив за събиране на отпадъци), „Повече кожи за народа“ (в кожарска фабрика), „Пазете тишина, животните се нуждаят от нея“ (в кравеферма), „Всеки буркан е кмрук в лицето на империализма“ (в консервен комбинат), „Всяко яйце – бомба, всяка кокошка – летяща крепост срещу агресорите!“ (в птицеферма), „На партията вярност, на народа – чиста вода!“ (в службата „Водоснабдяване и канализация“).

Има и един ценен лозунг-признание: „Народната милиция е единствената опора на народната власт!“ Тежко на народната власт, щом като има само тази единствена опора. Много интересни са и лозунгите: „От тебе, партия, се учим!“ (в затвор), както и един лозунг в гр. Батак: „35 години социалистически Батак!“

Всеки трябва да се съобразява, че „При директора се влиза само по голяма нужда!“ (надпис на вратата на директорски кабинет).

Имаше и такъв лозунг: „Да живее българо-съветската дружба между народите!“ Да се чудим и да се маеш. (с. 166)

Стопанска дейност

Навремето се шушукаше, че социализмът е построен

благодарение на това, че неговите строители са израстнали, образовали, придобили трудолюбие, добродетели и възпитание по времето на цар Борис III. Младите, възпитаниците на Тодор Живков, не само че след време окепазават соца, но на всичкото отгоре го свалят от властта и го изключват дори от партията. Какви ли не превратности може да ни поднесат родната история и мурафетите на Бай Ганьо.

Всички наши успехи в областта на икономиката при социализма са постигнати с напрегнатите усилия и усърдие на обикновените хора, включително и на повечето от комунистите, не благодарение на партията, а въпреки нея и нейните фикс-идеи и догми. (с. 335)

Образование

С наредба-закон от 20 октомври 1944 г. започва прочистване на всички учебни заведения... Тук ще превода извадка от „бяла книга на българското образование и наука“, С., 1992 г. „Тоталитарният режим беше принуден непрекъснато да воюва за съхранението на идеологическата чистота... Всичко в образованието трябваше да бъде централизирано. Програмите трябваше да бъдат строго разписани и никакви волности не трябваше да се допускат в съдържанието на уроците. Учителят беше непрекъснато следен от инспектори, директори и партийни секретари. Методическото осигуряване на средното образование имаше за цел не толкова да помогне професионалното израстване на учителя, колкото да го предпази от волни или неволни идеологически грешки. Страхът от подобни грешки сковаваше проверяващи и проверявани, ръководители и учители и ги караше да вярват идеологическа опасност и в най-невинни и нямащи нищо общо с идеологията неща...“

Всичко това сковаваше учебния процес, лишаваше го от истинската му цел – да предава знания, да учи на морал и етика, да създава добри граждани и професионалисти. Учители и ученици бързо губеха интерес към учебната програма, скована от схоластика и формализъм. Средното образование се беше бюрократизирало до крайност. Основното бе да не се нарушат забраните. Това оплете училището в правилници, наредби, постоянно „усъвършенстващи се“ закони и постановления за образованието. Учителят се превърна в чиновник, който не мислеше за усъвършенстването си като преподавател, а се пазеше да не сбърка и наруши наредбите, да не прекрачи спуснатата отгоре методика, да не разсърди идеологическите цензори...“ (с. 338-339)

Може би онова, което влошава най-осезателно учебната работа и възпитанието в училищата, е „концепцията“ на МНП, че за успеха, реда и дисциплината в училището отговарят само учителите, а учениците са освободени от това задължение... (с. 344)

При другите народи историята е правена от крале, пълководци, политици... Чувал съм да се казва от някои, че българската история е правена от учители. Разбира се, това е пресилено, но е истина, че учителите винаги (но в миналото) са играли огромна роля във формирането на нашата култура и в обществения живот.

При тоталитаризма авторитетът и ролята на учителя в училището и в обществения живот видимо се принижават. Той вече не се ползва с така подчертано уважение, както е било преди. Най-напред МНП не гледа на учителя като на главна творческа фигура в просветната дейност, а често като на „щатна бройка“. Казах по-напред, че учителите са най-зле платените служители в социалистическата държава, въпреки високото им образование. В миналото те изтъкваха сред обществото дори и в столицата. През разглеждания период обаче силно нараства броят на софийците с висше образование и обективно този факт се отразява неб-

лагоприятно върху престижа на софийския учител. „Много учените“ и с високо обществено положение столичани вече гледат на учителите високомерно и за тях те съвсем неямат онова значение и престиж, както някога. Всички претендират, че знаят повече от учителите. Да сте видели някъде, например по телевизията, да се появи някой учител или пък в пресата да се пише нещо хубаво за учители? В нея те се явяват винаги като даскали с израз на неприкрития ирония и неприязън.

В миналото софийският учител много умело съчетава строгост и възискателност към учениците с уважение и обич към тях. Уважението към учителите обаче намалява и защото учениците и родителите не желаят учителска строгост и възискателност, а само високи бележки и отстъпчивост при изискванията за ред и дисциплина в училището. Учениците, макар и на 16-18 години, според родителите са деца и на тях всичко трябва да им се прощава. При това положение учителите са поставени в притеснено положение да пишат незаслужено високи бележки и да търпят лоша дисциплина, системно неуважение и дори неприязън и подигравки от страна на учениците. Много от директорите не уважават и не бранят авторитета на учителите в повереното им училище... Учителите възпитават чрез външния си винаги приличен вид, с културните си обноски, посредством качеството на преподаването, възискателността си към всички ученици и преди всичко към себе си, с грижите си за класа като класен ръководител и т.н. Директорите много повече закрилят мързеливите и недисциплинираните ученици и ученички, тъй като много добре знаят, че те са синове и дъщери на партийци, и то понякога високопоставени. Зная за директорката на едно софийско училище, която „прах не даваше да падне“ върху такива ученици, защото всичките бяха деца на видни административни и партийни личности в хикс софийски район и на нея е поставено партийно поръчение да направи всичко възможно тези ученици да бъдат „изтикани“ и да завършат гимназията. (347-348)

Не са малко онези родители, които изискват от децата си да се учат добре, за да не работят след това, особено онези, които живеят на село.

Вместо това съвсем не са малко родителите, нехайни към възпитанието на децата си – често въздействат на подрастващите да не останат будали, а да бъдат напористи, пробивни и нахакани и така да се подредят в живота не с труд и добро възпитание, а по втория начин. Мислят как да изнудят учителите да пишат на децата им незаслужени високи бележки, безразлична им е тяхната дисциплина в училище, не поглеждат седмици и дори месеци ученическите им бележници, у дома пушат цигара след цигара и често говорят против учителите в присъствието на децата си, готови са да се скарат с преподавателите при среща с тях и да хвърлят вината за несполуките си като родители и възпитатели върху тях, слабо контролират или изобщо не контролират синовете и дъщерите си извън къщи и училището. Твърде често, ако се отправи упрек към родители за нередност, забелязана от учителите, те се оправдават, че и другите деца правят същото и затова тяхното дете не бива да бъде различно.

Има обаче и прекалено амбициозни родители, които изискват прекалено много от децата си – да посещават два-три кръжока в училище, да пеят в хора, да свирят в оркестъра, да участват в ученическа самодейност (хора, танци, балет, драмсъстав), да научат чужд език (въпреки че синът или дъщерята имат слаб успех), допускат прекаляване с участието в спорта и още други извънучилищни ангажменти. (с. 353)

„Мисля, че пълното единодушие на много хора е първият белег на тиранията“

Б. Делчев, 1959

Настъпват промени и във **висшето образование**.

Със съжаление трябва да се отбележи, че в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ народната власт на нася големи поражения... Изобщо, в края на 1944 и началото на 1945 г. (а и малко по-късно) са уволнени около 70 преподаватели в Университета, от които половината са професори... За да се засили „научната“ подготовка на студентите на идейна основа, всички започват да учат диалектически и исторически материализъм, политическа икономия, история на БКП и история на КПСС (по-късно заменена с научен комунизъм), Димитровска конституция и др. Изпитът по диалектически и исторически материализъм влиза в Държавния изпит като равен предмет заедно със специалността. (с. 355)

Тук между другото ще вмъкна един дребен детайл от битието на нашето висше социалистическо просветно дело, станал през 1968 г.: „... една заповед, издадена преди седмица-две от министъра на просветата Стефан Василев (това име трябва да се запомни!). Министърът, през главата на ректора Пантелей Зарев, издава заповед до професорското тяло (професори, доценти и преподаватели), с която ги задължава да остават в учебните заведения по шест часа на ден. И за да осигури изпълнението, изпраща чиновници от министерството да провеждат контрол... При това всяка катедра с двадесетина преподаватели разполага само с един кабинет за не повече от трима-четирима души (наричани на смях „гардероби“). Следователно нещастното професорско тяло следва, във от лекциите си, да запълни исканите шест часа с разходки по коридорите“. (с. 370)

Научна дейност

Българската академия на науките... винаги е била опора и основен осъществител на българската научна мисъл, давала е много за духовния напредък на нашия народ, въпреки историческите и политическите превратности, материалните затруднения. Нейните членове всякога са били в първата редица на нашия интелектуален елит. Именно затова народната власт не позволява БАН да се развива самостоятелно, отдадена само на науката, а да бъде подчинена на повелите на БКП и „впрегната“ във „величавото“ соц.-строителство.

Естествено е и при нея да се приложи съветският научен метод. Чрез чистки да бъдат отстранени от Академията и назначени най-видните учени-„фашисти“, да започне постепенно принижаване на ролята на най-известните и най-заслужилите за развитието на българската наука нейни членове, да се отнеме автономността ѝ като основен център за научна дейност у нас, да се отслабят връзките ѝ със Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и другите висши учебни заведения и по този начин по-лесно да се ръководи развитието на науката у нас съобразно партийните желания. (с. 371)

Има и някои моменти на времето в научната дейност на БАН, както и в работата на научните работници, които не е приятно да бъдат припомнани, но те са факт. Очевидно е, че при конкурсните изпити за научни сътрудници се предпочитат кандидатите от София, а на онези от страната някак си не се гледа с добро око, освен ако не са синове и дъщери на местни партийни големци. Няма съмнение, че на способни младежи извън София не се дават достатъчни възможности да се отдадат на науката. Имаше и ст.н.с. I степен, които задържат развитието на по-младите, за да не ги изместят след време, когато не им се иска да се пенсионира и да останат „вечно“ в институтите. (с. 373)

Интересно е да се видят измененията в „географията“ на академичите – техните родни места. Докато за периода 1878–1943 г. най-много членове и почетни членове на БАН са родени в градовете: Свищов – 11, Стара Загора – 10, Търново – 9, Ловеч и Сливен – по 8, Коприщица – 7, Елена, Лясковец и Котел – по 6, Габрово – 5, Калофер, Трявна, Русе и Пазарджик – по 4, Панагюрище, Казанлък, Карлово, Видин, Оряхово и Пловдив – по 3 и т.н., то за периода 1945–1989 г.: София – 20, Шумен – 7, Пловдив и Варна – по 5, Стара Загора и Велико Търново – по 4 и т.н. Очевидно е, че докато в миналото като родни места са преобладавали старите възрожденски центрове, то в ново време – София и някои от другите големи градове. (с. 391)

Културен живот

След като овладява политическата власт и преорганизира в основни линии българската икономика по съветски образец, БКП насочва вниманието си все повече и към пълно преустройство и поставяне под свой контрол на идеологическата дейност в областта на културата... Същевременно, като се ползва опитът на КГБ, през есента на 1967 г. е създадено VI управление на Държавна сигурност с цел то да бъде ново и ефективно оръжие на партията...

Само след три години от създаването на VI управление в един доклад се посочва броят на творците заведени на отчет през 1970 г.: „Общо през годината по линия на интелекцијата е установен контрол над 814 души...”

След две години пак в отчет на VI управление се вижда значително нарастване на дейността срещу художественотворческата и научната интелекцијата:

„ В настоящия момент органите на ДС водят агентурно-оперативна разработка за разкриване и пресичане на подривна дейност в средите на българската художественотворческа и научна интелекцијата, наброяваща: в творческите съюзи и културни институти около 9500 души; в Комитета за телевизия и радио, Комитета по печата, Съюза на българските журналисти и други пропагандни институти – 5300, в БАН и нейните подразделения – 6700 души и в системата на здравеопазването – 4250 души“ (Христов, Хр., 2006, с. 101)

По-късно ген. Ангел Солаков, председател на Комитета за държавна сигурност, признава: „Деформирането на VI управление и превръщането му в политическа полиция беше заложено в неговия „ембрион“. С разрастването на управлението (отделите му станаха около 9), то набираше сили да разработва всички инакомислещи хора, независимо от партийното им положение. Това аз го разбрах много скоро след създаването му, но вече беше късно. Нищо не можеше да се направи. Управлението стана основна репресивна сила, която действаше безотказно и безмилостно“ (Солаков, А., 1993, с. 97).

Да се появи сериозно движение за съпротива против партийната политика в областта на културата е нещо не-

Послеслов

... В прочетените страници обрисовах онези години не само така, както аз ги виждам, но и както ги преживяват и изпитват на гърба си повечето от софиянциите – така, както именно и те ги преценяват. Същевременно не се съмнявам, че немалко столичани, повечето пришълци, превърнали се в новософиянци, ще прочетат (може би не до края) написаното с кипнало недоволство, неприязън и гняв. Немалко ще се разсърдят... Аз не се притеснявам от това...

Място за недоволство, обиди и сръдни не би трябвало да има, а трезво преценяване на случилото се в описваните 45 години, извличане на съответните поуки и осъзнат стремеж към осъществяване на по-добри бъдни години за града и жителите му, а не „Тодор-Живково светло бъдеще“

роатно. Георги Марков пише: „Но ако, от една страна, това движение на духовете беше очевиден протест срещу годишните на жестока безсмислена тирания, срещу догматическото късогледство на нашите идеолози, от друга страна, струва ми се, че то беше доста повърхностно, че беше, с малки изключения, повече кафедржийски патос, отколкото дълбоко и солидно вълнение. Както ще видим по-късно, това беше причината властта да не вземе на сериозно това непокорство и да го остави само да си тлее, тъй като в последна сметка то не надвишаваше значението на разпалените футболни страсти (...). То нямаше корени в живота на народа, то беше откъснато от тях и малко или много имаше теоретичен, абстрактен характер... Затова и властта не само не се тревожеше от кафедржийската заплаха, но в някаква степен дори я поощряваше. Най-малко хората на Държавна сигурност, които бяха неизбежна част на кафедржийската атмосфера, можеха точно да следят за движението на духовете. И аз мисля, че от гледна точка на режима фактът, че Тодор Живков не взе тази заплаха за сериозна, а се постара кратко и дружелюбно да приласкае романтиците, вдъхновявани от коняк „Липска“, говори за ясното отношение на властта към тях (...). „Приобщаването“, както партията обича да нарича този процес на приласкаване на разсърдени или немирни деца, свърши далеч по-добра работа. Аз мисля, че един от най-големите успехи на българския режим, който до голяма степен обяснява липсата на големи политически кризи и драми в България, е именно в този подход за култуване на човешки съвести, на корумпиране на човешки сръца (...).

Тъкмо в сложните и доста многобройни отношения на Тодор Живков с българската художествена интелекцијата най-добре личат качествата му, чрез които той се задържа начело на страната за толкова много години. Но ако единият резултат беше укрепването на неговото собствено положение, то другият резултат беше безспорно ликвидирането на всякакви опасни духовни искри и превръщането на неспокойния творчески дух в дебел държавен храненик (...).

... Погледнато отвън, флиртът на първия секретар с художествената интелекцијата доведе до великолепни почивни станции, пребогати творчески фондове, купища медали и звания, увеличаване на хонорарите, пълно битово задоволяване, удовлетворяване на суетни амбиции за постове и привилегии и т.н. Но фактически всичко това беше част от средствата, с които първият секретар на партията щедро си служеше, за да възпре и омаломощи непокорството, без което никои творчески дух не може да съществува, за да откъсне художествената интелекцијата от каквото и да е сериозен контакт с народа, за да я държи в позицията на вече свикнал с глезотии партийен храненик.

... Сръщите с Тодор Живков играеха важна роля в насъскването на едни дейци срещу други. Малцината принципи и достойни хора в ръководството на културния фронт бяха изхвърлени и заменени с отчайващо амбициозни посредственици“ (1990).